

Biró A. Zoltán

Agrárinnovációs folyamat a székelyföldi térségben

A tanulmány a székelyföldi térség agrárinnovációs folyamatát mutatja be a térségben több éve zajló kutatási programsorozat eredményei alapján. A programsorozat témaköreiből kiválasztott három elemzés – a térségi társadalmi kontextus jellemzése, az innovációs folyamat szereplőinek bemutatása, az innovatív vállalkozások társadalmi beágyazottságának vizsgálata – arra utal, hogy az agrárinnovációs folyamat a térség számára a fejlesztéspolitikai paradigmaváltás esélyét hordozza magában.

Kulcsszavak: Székelyföld, agrárinnováció, vidékfejlesztés, társadalmi beágyazódás

Jel kód: Q12, Q18

Bevezetés

A vidéki térségek és helyi adottságok fölértékelődése, a rurális terek és vidéki tájak funkcióváltása az ezredfordulót követően egyre gyakrabban szakmai elemzések tárgya (új vidékfejlesztési paradigma, endogén vidékfejlesztés, poszt-produktivizmus, multifunkcionalitás, vidéki kreatív osztály és mások, lásd ezzel kapcsolatban OECD 2006, van der Ploeg et al 2000, Almstedt et al 2004, Woods 2007, Herslund 2012). Széles körben tapasztalható, összetett folyamatról van szó, a változás lényegét szemléletesen jelzi Christopher Ray megfogalmazása: az emberek tradíciókat, cselekvési lehetőségeket keresnek és találnak olyan fizikai terekben, amelyekhez az érdekeik és érzelmeik mentén szorosan kötődnek (Ray 1998). vidékfejlesztési paradigmaváltás egyik fontos összetevője az olyan holisztikus jellegű agrárinnováció, amelyben az agrárjellegű tevékenység összekapcsolódik a helyi adottságok hasznosítására irányuló törekvésekkel, a környezetvédelemmel, az egészséges élelmiszerek előállítására irányuló igényvel, és nem utolsósorban a lokális vagy térségi identitás erősítésével. Ennek a változásnak a jelei a romániai 1989-es rendszerváltást követően a székelyföldi térségben is megjelentek, az első időszakban szórványosan és alkalmi jelleggel. A 2000-es évek fordulójától az ilyen jellegű változások száma megnövekedett. A csíkszeredai Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány 2012-ben a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjával együttműködésben kutatássorozatot indított a térségi agrárinnováció jelenségeinek, szereplőinek, változási trendjeinek vizsgálata céljából. A program minden évben a térségi agrárinnováció egy-egy jelenségét vizsgálta, elsősorban az újszerű kezdeményezések és vállalkozások elemzése révén. A terepmunka, az elemzés és a kapcsolódó szakmai fórumok anyagai hat kiadványban láttak napvilágot (Biró – Magyar 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018), a publikációk az Alapítvány honlapján is elérhetők (www.pahru.ro). Jelen tanulmány arra törekszik, hogy a programsorozat eredményei alapján tájékoztató jellegű képet adjon a székelyföldi agrárinnovációs folyamatról. A folyamat rövid és általános jellegű ismertetését követően három megközelítésben – a térségi társadalmi kontextus bemutatása, az agrárinnovációs folyamat szereplőinek ismertetése, az innovatív vállalkozók egy csoportja esetében az újszerű kezdeményezések társadalmi beágyazódásnak vizsgálata – ismer-tjük az elvégzett munka eredményeit.

A térségi agrárinnovációs folyamat

A kutatási program indítását elsősorban az a térségi tapasztalat indokolta, hogy a székelyföldi térségben a 2000-es évek közepétől kezdődően az agrár-téma, a tág értelemben felfogott agrári-um megújításának témaköre egyre hangsúlyosabban előtérbe Nyilvánvaló, hogy nem csupán székelyföldi jelenségről van szó, hanem egy sokkal szélesebb körű, a vidéki térségek és adottságok fölértékelődésével kapcsolatos folyamat térségi megjelenéséről lehet beszélni. Ebben a

folyamatban az újszerű agrárjellegű tevékenységek összekapcsolódnak az identitásépítési folyamatokkal, a természeti és épített környezethez való viszonyulás megváltozásával, a helyi adottságok fontosságának növekedésével. Mivel a székelyföldi térség igen jelentős mértékben „agrár-függő” (a családi háztartások több mint fele érintett valamilyen módon az agrárjellegű tevékenységekben), illetve maga a térség alapvetően vidéki jellegű, nem véletlen, hogy a vidéki térségek fölértékelődésével kapcsolatos külső hatások ebben a térségben belső, endogén kezdeményezések egész sorozatával kapcsolódtak össze. Térségi léptékben sokszereplős, többpólusú folyamatról van szó, amelynek szereplői, eseményei, kezdeményezői mögött többféle készítés áll, a célok, a gyakorlati kivitelezési formák és eredmények tekintetében a kép sokszínű, a külső hatások és a belső indítatások szerepét sokszor nem nagyon lehet elkülöníteni egymástól. Ez a térségi folyamatot a kutatási programban munkadefiníció formájában „agrárinnovációs folyamatként” nevesítettük, és a program indításakor célunk az volt, hogy minél részletesebben számba vegyük ennek a folyamatnak a térségi szereplőit, eseményeit, a kapcsolódó tematizációs gyakorlatot. Az agrárinnovációs folyamathoz soroltunk minden olyan térségi kezdeményezést, kísérletet, változást, amely a tág értelemben felfogott agrárium terén túlmutat az elmúlt évtizedek gyakorlatán, új utakat és megoldásokat keres. Mindez lehet új termék előállítás, új technológia meghonosítása, új szakmai ismereteknek a térségbe való behozása, a folyamatot támogató szervezeti-intézményi keretek építéséhez kapcsolódó tevékenység, az ilyen jellegű tevékenységeknek a digitális térben való megjelenítése, szakmai vagy közpolitikai tematizációs folyamatok, újszerű marketing és PR technikák alkalmazása, események és rendezvények szervezése, médiatematizáció, képzési formák működtetése, szakpolitikai tervezés.

Kutatási szempontból ennek a folyamatnak a legfontosabb szereplői azok az egyéni, családi léptékű vállalkozások, amelyek a sajtókészítéstől vagy a gilisztafarm működtetésétől a rózsatermesztésen át a csigatenyésztésig és gyógynövénytermesztésig a térségben korábban nem ismert, vagy nem gyakorolt tevékenységbe fogtak. Ezeknek az újszerű kezdeményezéseknek a legfontosabb jellemzői az alábbiak:

- Az induláshoz szükséges ismereteket térségen kívül szerezték.
- Helyi erőforrásokra, adottságokra alapoznak.
- Nyitottak az újításokra.
- Tevékenységükbe beillesztik a kapcsolatépítést is,
- Nem a növekedést, hanem a fenntarthatóságot hangsúlyozzák.
- Az üzleti és marketing szempontokat is beillesztik tevékenységükbe.
- Elkötelezték a környezetvédelem, az egészségmegőrzés iránt.

A térségi agrárinnováció sokszereplős és összetett folyamatának a vizsgálata kapcsán okkal merül fel a kérdés, hogy ez a folyamat mennyiben része vagy nem része a térségre jellemző két domináns társadalmi jelenségnek, nevezetesen (1.) a térség egészére jellemző, az utóbbi évtizedben beindult etnikai és területi alapú komplex identifikációs folyamatnak, illetve (2.) a térségi versenyképességgel kapcsolatos térségi trendeknek. Vagy csupán olyan folyamatról van szó, amely ideig-óráig, divatszzerűen működik, de nem válik a térségi társadalom működésének szerves részévé? Amit a kutatási program módszertanának kialakításakor alapvetően fontosnak tartottunk, az a vizsgált társadalmi folyamat sokszereplős, diffúz, komplex jellege. Az események és aktorok döntő hányada bottom-up típusú folyamat terméke. Alakulásában kétségkívül fontos szerepet játszottak a külső hatások részint információk, tapasztalatok, átvett minták formájában, részint pedig országos vagy egyéb léptékű támogatási programok, szakpolitikai tematizációk formájában. Azt azonban semmiképpen nem mondhatjuk, hogy a vizsgált térségi folyamat megtervezett, fentről kezdeményezett, országos vagy regionális léptékű építkezés eredménye lenne. Ennek a több forrásból táplálkozó, diffúz és bottom-up típusú fejlődésnek számos kutatásra érdemes vonatkozása van. Csak példaként említjük, hogy a szereplők nagy része maga definiálja a feladatát, maga teremti meg működési feltételeit vagy azok nagyobb részét, tevékenységét maga ellenőrzi és értékeli, saját maga foglalkozik szakmai-társadalmi-üzleti elfogadtatásának kezelésével is. Ezeknek a szigetszerű és autonóm működési megoldásoknak sokféle pozitív és negatív

következménye van, többek között ebből ered az innovatív kezdeményezések intézményesültségének alacsony mértéke, a megjelenített szerep és a tényleges szerep közti eltérés, a különféle nagyobb szervezetekkel és intézményekkel való együttműködés nehézsége, másfelől pedig ebből a felemás helyzetből adódik a magas fokú rugalmasság, adaptációs képesség, a betöltött társadalmi szerepkörök széles és változó skálája is.

Térségi társadalmi környezet

A jelen tanulmányban bemutatott agrárinnovációs folyamatnak a térségben nincsen előzménye. A térszek országos kötelező program keretében való létrehozása előtt (ez a folyamat 1962-ben zárult) ezt a térséget teljes egészében az önfenntartó, saját erőre alapozó kisléptékű, családi holisztikus gazdálkodás jellemezte. Ez a térségi gazdálkodási modell hosszú időn át sajátos gazdálkodási gyakorlatot és mentalitást alakított ki, amelyre jellemző többek között a birtokszerkezet fölaprózott volta, a családi gazdaságok és gazdálkodási gyakorlatok normatív egyformasága, távolságtartás a piaci folyamatoktól. A térszek kialakítása és működtetése behozta a térségbe a nagyüzemi gazdálkodás fontosabb mintáit (gépesítés, termelési technológiák), de ezek az innovációk a lakosság gazdálkodási ismereteit és gyakorlatát egyáltalán nem változtatták meg. Ennek oka lehetett többek között az is, hogy a térszek nem biztosítottak a lakosság számára sem munkahelyet, sem megélhetést, a családok keretében (kertekben, 15 áras /1500m²/ háztájiban) a korábbi gazdálkodási modell élt tovább. Nem véletlen, hogy az 1989-es romániai változásokat követően a háztartások az 1962-ben hatalmi erőszakkal megszüntetett önfenntartó családi gazdálkodási modell visszaállítására törekedtek. Amint azt az ebben a témakörben végzett háztartási adatfelvételeink is igazolják (Laki-Biró 2001, KAM 2004, 2011), a birtokszerkezethez való ragaszkodás mind a mai napig erős maradt, a térségi háztartások (a városon élőket is beleszámítva) több mint fele ma is rendelkezik földterülettel és valamilyen módon gazdálkodik, nem indult be számottevő birtokkoncentráció, nem alakult ki földbérleti rendszer, nem jelent meg az integrátorokra alapozó szerveződési forma, a piaci szegmens szerepe továbbra is alacsony, a családi gazdálkodás dominánsan pénzkiváltó jellegű maradt. Mindezek okán a rendszerváltás utáni két évtizedben az innovatív (a domináns gyakorlattól eltérő) megoldások csekély szerephez jutottak, az agrárjellegű tevékenységek megítélése trendszerűen negatív maradt.

Innovációs kezdeményezést a farmjellegű, mezőgazdasági üzemként működő vállalkozások jelentettek, azonban ezek száma, térségi szerepe mind a napig nagyon kicsi, társadalmi megítélésük felemás. Az agrárium fejlesztésével kapcsolatos szakmai és közpolitikai tematizációk a térségben alkalmi jellegűek és normatív hangvételűek maradtak. Ebben a kontextusban domináns maradt az önfenntartó jellegű családi gazdálkodási gyakorlat, sőt, a földalapú támogatások előtérbe kerülésével ez a domináns szerep még meg is erősödött.

Ilyen előzmények után és ilyen kontextus közepette, a nagyszámú önfenntartó családi gazdálkodás és a kevés számú üzemszerűen működő farm közti térben indultak el a térségben pontoszerűen az innovatív agrárjellegű kezdeményezések. Számuk az utóbbi 8-10 évben folyamatosan növekedett, és ebben a környezetben szerveződött meg (még pontosabban: állt össze) a többszereplős, diffúz, de trendszerűen erősödő térségi agrárinnovációs folyamat.

A tanulmány következő fejezetében részletesebben is bemutatjuk azokat a térségi szereplőket, amelyeknek a tevékenysége termeli és működteti ezt a folyamatot. A térségi kontextus ismertetése kapcsán még azokra a tényezőkre kell röviden kitérnünk, amelyek támogatják a térségi agrárinnovációs folyamat térnyerését, illetve amelyek korlátozzák azt.

a.

Az utóbbi egy-másfél évtized térségi folyamatai körében négy olyan trendet tapasztalhattunk, amelyek közvetett vagy közvetlen módon támogatják az agrárinnovációt.

- A vidéki térségek fölértékelődésével kapcsolatos globális trendekre való hivatkozások számának növekedése.
- A térségi társadalmi változással, a térség versenyképességével kapcsolatos megközelítésekben a rurális értékeknek az előtérbe kerülése (kulturális értékek, természeti értékek, helyi tudás, lokális identitás, rurális lakókörnyezet stb.).
- A családi gazdálkodás szerepének növekedése a munkaerőpiaci helyzet kezelésében, a kiegészítő jövedelemszerzésben, a biztonságos élelmiszer előállításban, a hobbi foglalkozások körében.
- A korábbi évtizedekre jellemző, az agrártevékenységeket lefokozó vagy elutasító életvezetési, családműködtetési scenárió szétválása többféle forgatókönyvre, a mérlegelés, keresés, választás gyakorlatának megjelenése.

A fentiekben bemutatott négy térségi trend sok esetben még inkább csak diskurzusként működik, és kevésbé társadalmi gyakorlat. Azt is lehetne mondani, hogy a térségi társadalmi kontextus az innovatív agrárjellegű kezdeményezéseket nem feltétlenül támogatja vagy ösztönzi, de „megengedi”.

b.

Az agrárinnováció térnyerésével kapcsolatban gyakran kerülnek említésre olyan akadályozó tényezők, mint az anyagi források elégtelensége, a szakmai tudás hiánya, a szakpolitikai tervezés elégtelensége és hasonlók. Kevesebb figyelmet kapnak az olyan endogén tényezők, amelyek az adott térség működésének alapvető jellemzői, és amelyek működési módjukból adódóan korlátozzák az innováció térnyerését. A következőkben a vizsgált térség kapcsán két ilyen tényezőre hívjuk fel a figyelmet.

Az egyik korlátozó tényező az agráriummal kapcsolatos szakmai és hétköznapi tematizáció negatív tartalma. Ezek a tematizációk dominálták a rendszerváltás utáni két évtizedet, és elsősorban azzal kapcsolatosak, hogy miért nem versenyképes az agrárium, miért nem lehet, illetve miért nem érdemes ezzel foglalkozni. A legfontosabb témák, amelyek a szakpolitikai diskurzustól a hétköznapi vélekedésig minden területen jelentkeztek:

- A földtulajdonnal rendelkezők ellenzik a változást, nem tudnak gazdaságosan termelni, mégis ragaszkodnak a fölaprózott birtokszerkezethez.
- A szövetkezési és együttműködési hajlandóság nagyon alacsony.
- Nem lehet eladni a termékeket, nincsen és nem lesz kiszámítható felvevő piac a termékek számára.
- A fiatalokat nem érdekli az agrárium, mert az nehéz munka.
- A támogatások bürokratikusak, a hitelek veszélyesek.
- Ez az ágazat nem érdekli a felső vezetést.
- Megszűnt az agrárszakemberek képzése, megbecsültségük egyébként is nagyon alacsony.

Amint a felsorolás is jelzi, a térségi szereplők az akadályokat olyan tényezőkhöz kapcsolják, amelyeket nem tartanak befolyásolhatónak, amelyek tőlük független adottságok. A diskurzív eltávolításnak ez a modellje olyan mi-ők típusú oppozíciókat termel, amelyben az egyéni kezdeményezések eredménytelensége rendszerszintű tényezőkre vetődik. Az ilyen oppozíciós kezelés fölértékeli a saját tevékenységet (legyen az bármilyen), a saját tevékenységhez mérten „külső”, „felső” akadályozó tényezőt tételez, ugyanakkor nagymértékben csökkenti a saját helyzetre irányuló értelmezést, és korlátozza az újszerű kezdeményezések elindulását.

Az innovatív kezdeményezések útjában álló másik térségi korlát azzal kapcsolatos, hogy a családi gazdálkodási gyakorlat sikeres működtetéséhez szükséges négy fontos összetevő közül (termelés, reprodukció, piaci-értékesítési gyakorlat, családi tulajdon és munkaerő, lásd ezzel kapcsolatban van der Ploeg, idézi Ventura 2008) a harmadik tényező, a piaci szegmens hiányzik. Ennek eredménye többek között az, hogy a térségben domináns családi gazdálkodási modellben

nem jelenik meg az értékesítési igény, a kockázat, a beruházás, a termelési cikluson túlmutató tervezés. Ennek kapcsán pedig idegen ettől a gyakorlattól a külső környezetből való információszerzés, a tudásmegosztás, a kapcsolatépítés és végső soron az innovatív kezdeményezés.

Az endogén korlátok működésének más vonzatai is vannak, a fentiekkel csupán arra hívtuk fel a figyelmet, hogy a térségi társadalmi kontextus olyan szerkezeti és funkcionális összetevőket is tartalmaz, amelyek kedvezőtlen környezetet teremtenek az innovatív vállalkozások indulása vagy működése számára.

A térségi agrárinnovációs folyamat szereplői

Az utóbbi 7-8 évben látványosan megnövekedett az agrárinnovációhoz sorolható események, rendezvények, programok, tematizációk, vállalkozói kezdeményezések száma. Kívülről nézve ez a gyarapodás egyfajta „mozgalomnak” látszik, amelynek sokféle szereplője van, a kezdeményezések célja, formája, tartalma szemmel láthatóan sokféle, és széles skálán mozog az egyes kezdeményezések szervezettségének, intézményesültségének szintje is. Helyzetfeltáró programunk keretében arra törekedtünk, hogy fölvázzoljuk a térségi agrárinnovációs folyamat szereplőinek „térképét”. Számba vettük és elemeztük ennek a folyamatnak az intézményeit, eseményeit, szakmai és egyéb szereplőit (Biró – Magyar 2013). A több mint 300 aktor elemzését az alábbi szempontok alapján végeztük el:

- A szervezettség (intézményesültség) mértéke, formája, működési módja
- A társadalmi funkció (lokális vagy tágabb körű) leírása
- A társadalmi ismertség és elfogadottság mértéke, jellege
- Az adott szereplő által explicit módon fölvállalt innovatív (vagy az innovációs folyamathoz közvetlenül kapcsolódó) szerep
- A tudástermeléshez, tudásmegosztáshoz kapcsolódó szerepvállalás, konkrét tevékenység

Erre a szereplőcsoportra vonatkozó térségi adatbázisok, leírások nem állnak rendelkezésre, az adatgyűjtésben szerepet kapott minden fölhasználható adatforrás (intézményi és programbemutatók, tereptapasztalat, interjúk, média- és szakmai beszámolók, korábbi elemzési anyagok, esetleírások stb. A „térképét” nem tekinthetjük teljesnek, azonban úgy véljük, hogy az aktorok fontosabb típusainak azonosítása és az adott típushoz tartozó jellemzők leírása első megközelítésben átfogó képet ad a térségi agrárinnovációs folyamat összetételéről, működésének fontosabb jellemzőiről. Az elemzés során a szereplők alábbi típusait alakítottuk ki (az egyes intézményeknek, eseményeknek sok más funkciójuk is lehet, az adatgyűjtés során csak az agrárinnovációs folyamathoz kapcsolható tevékenységet vettük figyelembe).

- Térségen belüli, intézményes formában működő szervezetek, egyesületek, hálózatok
- Térségen belül rendszeresen megszervezésre kerülő, intézményszerűen működő események (vásárok, kiállítások, szakmai rendezvények)
- Agrárjellegű közepes vagy nagyobb vállalkozások
- Innovatív gazdálkodók (egyéni, családi lépték)
- A térségben működő, az agrárium területével hivatalosan kapcsolatban álló intézmények
- Agrárinnovációs programok
- Képzési programok (felnőttképzés, középfokú képzés, felsőfokú képzés)
- Agrárszakértők
- Fejlesztéspolitikai szereplők
- Média
- Kiadványok, fejlesztéspolitikai anyagok, stratégiák, egyéb szakmai tematizációk
- Más ágazatokhoz tartozó, az agráriumhoz is kapcsolódó aktorok (turizmus, kultúra, környezetvédelem)

A felsorolt típusokhoz tartozó szereplők száma a térségben folyamatosan növekszik, működésük tartalma gazdagodik, és a hozzájuk kapcsolódó nyilvános tematizációk száma gyarapodik. A szereplők és tevékenységük számszerű gyarapodása azt jelzi, hogy a térségben az agrárinnovációról egyre több szó esik, a folyamat társadalmi ismertsége és elismertsége erősödik. Arról egyelőre nem lehet beszélni, hogy maga az agrárinnovációs folyamat mérhető térségi léptékű átalakulást indított volna el. A felsorolt szereplők nagyobb része korábban is létezett, a számbeli gyarapodás azonban ahhoz vezetett, hogy megváltozott az egyes típusok szerepének tartalma vagy mértéke. A mozgalom-jelleg előtérbe hozta a helyi, kistérségi szerveződések, felértékelte az egyéni kezdeményezéseket, a képzési programokat, az eseményeket, ugyanakkor csökkent a hivatalok és a szakemberek (agrármérnökök) szerepköre és társadalmi megítélése. Az egyes aktorok megjelenése, működése az esetek többségében „térfogaló” jellegű (egyediség és különlegesség hangsúlyozása, képviselői szerep hangoztatása, a megjelenítés gyakoribbá és hangsúlyosabbá válása). A társadalmi vagy szakmai nyilvánosságban megjelenített funkciók többet állítanak és többet ígérnek, mint ami a valóságban van vagy lehetséges. Az aktorok többsége két irányba tematizál és kommunikál: a saját célcsoport fele (befele), illetve a térség egésze vagy a térségnél nagyobb nyilvánosság irányába. Ennek következtében sok agrárinnovációs szereplő betagozódik a székelyföldi léptékű, alapvetően etnikai jellegű öndefiníciós folyamatba. A média az aktorok működését pozitív térségi fejleménynek, eredménynek, sikernek állítja be. Mindennek az eredménye az, hogy a térségi agrárinnovációs szereplők megjelenített és tényleges társadalmi szerepe között lényeges különbség lehet. A térségi vagy kisebb léptékű identifikációs folyamatokkal való szoros kapcsolat egyfajta „homályos ablakot” hoz létre, részben eltakarja a tényleges működést, és ez zavaró lehet a fejlesztéspolitikai tervezés számára. Másfelől viszont az identifikációs folyamatokkal való kapcsolat az agrárinnováció számára térségi endogén adottságokat mozgósít, társadalmi energiát hoz működésbe.

Az egyes típusok részletes elemzése (lásd: Biró et al 2013, Biró 2018. 21-31.) azt jelzi, hogy a térségi aktorok legfontosabb működési jellemzője a „pontoszerűség”. Ez részint a térség egészére jellemző és sokféle területen jelentkező kulturális minta (Biró 2008), részint pedig az agrárinnovációs folyamat alulról szerveződő, mozgalmi jellegéből adódik. Sokszor előfordul, hogy ezt a szigetszerű, pontoszerű működési módot a fejlesztési szakemberek elmaradottnak, az együttműködéstől való tudatos távolságtartásnak nevezik, azzal érvelnek, hogy a térségi emberek makacsok, önféjűek, nem hajlandók belátni az együttműködés fontosságát. Az ilyen kijelentések igazságtartalma akár vitatható is lehet, fontosabbnak tűnik azonban annak hangsúlyozása, hogy a pontoszerű működési modell – amelyet az agrárinnovációs folyamat is látványosan újratermelt – olyan általános jellegű térségi modell (kulturális minta), amelyet a fejlesztési elképzelések kidolgozásakor kiindulópontként, térségi adottságként tudomásul kell venni.

A folyamat jellemzői közül még fontosnak tartjuk kiemelni az alábbiakat:

- A pontoszerű működés hátráltatja a szinergia folyamatokat, az együttműködési modellek és hálózatok kialakulását.
- Az aktorok sokfélesége és számbeli gyarapodása gazdagítja a folyamatot, de eddig nem vezetett mintaként követhető változatokhoz.
- A térségnél nagyobb hálózatokhoz és intézményi szervezetekhez való kapcsolat hiányzik vagy gyenge.
- Az érdekérvényesítés rendszerszerű mintázatai nem alakultak ki, az ilyen jellegű országos rendszerekhez való kapcsolódás egyéni, és kevés kivételtől eltekintve eseti jellegű.
- Az innovatív kezdeményezések térségi legitimitása erős, a kezdeményezések megítélése pozitív. A társadalmi nyilvánosságban való megjelenítés a sikerességre összpontosít, ebben a diszkurzív keretben a működéssel kapcsolatos egyéb információk kevésbé jelennek meg.

- A szakpolitikai tematizáció fokozatosan erősödik, de a szakértők egyelőre nehezen találják meg az agrárinnovációs folyamatban a szerepüket.
- A térségbe irányuló tudástranszfer szerepe a kezdetektől máig fontos maradt, mellette nem alakult ki az innovációs folyamattal kapcsolatos térségi tudástermelés és tudásmegosztás rendszere.

Társadalmi beágyazódás az innovatív agrárszereplők szemszögéből

A biogazdálkodással foglalkozók vagy biogazdálkodást tervezők körében narratíva elemzés révén vizsgáltuk azt, hogy milyen mintázatai vannak a lokális léptékű társadalmi beágyazódásnak (Biró – Sárosi-Blága 2018). A vállalkozások társadalmi beágyazottságának kérdése már hosszabb ideje vizsgálatok tárgyát képezi (Polányi 1994, Granovetter 1985), ezen belül külön elemzési terület a rurális térségben működő vállalkozások kutatása. A vidéki térségek felértékelődése nyomán az innovatív agrárjellegű vállalkozások társadalmi beágyazódásának kérdésköre is előtérbe került (Dudek 2016, Lombardi et al 2015, Gezelius 2014). A székelyföldi térség kapcsán két tényező is indokoltta teszi ennek a kérdésnek a vizsgálatát. Elsősorban az, hogy az innovatív vállalkozások számának a számszerű gyarapodása, illetve az ehhez kapcsolódó társadalmi tematizáció erősödése mögött milyen tényleges társadalmi elfogadottság áll, illetve ehhez kapcsolatosan annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miben áll ebben a térségben az innovatív kezdeményezéseknek a tényleges társadalmi szerepe. Az elemzési feladatot érdekessé, de egyben nehezebbé is teszi az a kiindulópont, hogy bottom-up típusú innovációról van szó, ezért a beágyazódás mintázatait nem lehet szakpolitikai programok sikerességi mércéjeként értelmezni. Számolnunk kell azzal, hogy az innovációs folyamat dinamikus és diffúz jellegéből adódóan egy ilyen elemzés elsősorban módszertani kísérletnek tekinthető. Az interjúkészítés módszertani szempontjai az „énről szóló narratívum” (Gergen – Gergen 2001) modelljét követik. Olyan társadalmi helyzetről van szó, amelyben a vizsgált csoport tagjai fontosnak tartják, hogy gyakran megfogalmazzák a környezetükhöz való viszonyt, illetve a saját helyzetük értelmezését illetően fontosnak tartják a narratívaalkotást, ezt gyakran végzik, és a narratívaalkotás céljai közé tartozik a viszony további alakulásának előrevetítése, a saját tevékenység igazolására irányuló törekvés. Az általunk vizsgált csoport esetében a közvetlen környezethez való viszonyulás – lásd a tanulmány korábbi részében a társadalmi kontextusról mondottakat – gyakorlatilag állandó értelmezési, narratívaalkotási kihívást jelent. Az énről szóló narratívumoknak ez a hangsúlyozott előtérbe kerülése, eseményvezérelt jellege (Gergen – Gergen 2001. 80-81.) lehetőséget kínál arra, hogy a szövegek elemzése révén azonosítsuk a társadalmi beágyazódás mintáit, az erre irányuló reflexiókat. Ezzel kapcsolatban Zahra szempontjait tekintjük mérvadónak (Zahra 2007), aki szerint a beágyazódás olyan komplex fejlődési folyamat, amelyet az adott társadalmi tér alakít. Ezt a véleményt erősíti az e témakör elemzése kapcsán kialakított tipológiai sora is (ezek áttekintését lásd Dudek 2016). A beágyazódásnak van a lokalitásnál nagyobb léptékű szintje is (például a kapcsolódás különféle formái térségi hatáskörű intézményekhez vagy szervezetekhez, hálózatokhoz, programokhoz), ennek elemzésével jelen tanulmány keretében nem foglalkozunk. A lokális szintet illetően az általunk vizsgált térségben három elemzési témakör mutatkozik célravezetőnek: strukturális beágyazódás, gyakorlati megoldások, illetve a további szerepvállalással kapcsolatos opciók. A következőkben röviden összefoglaljuk elemzésünk megállapításait.

a. A strukturális beágyazódás mintái:

- Az innovatív vállalkozásoknak több olyan jellemzője is van, amely azonos az önfenntartó családi gazdálkodás jellemzőivel, vagy nagymértékben hasonlítanak hozzájuk. Ilyen például a gazdaság mérete, a munkaerő mennyisége, az önfoglalkoztatás és hasonló. Ezek a strukturális hasonlóságok nem tudatos

tevékenység eredményei, és azt üzenik a helyi közösség tagjainak, hogy az innovatív vállalkozás nem is annyira idegen, ehhez a településhez tartozik, a helyi társadalom része. További hasonlóságok, amelyek az innovátorok érvelésében is megjelennek: helyi értékekre és adottságokra alapoznak, nem a gyors profítszerzést tartják fontosnak, a nagyszülők természetközeli gazdálkodását állítják vissza.

- A településhez való kötődést jelzi, hogy az innovatív szereplők saját magukat, tevékenységüket követendő példaként, mintaként kívánják felmutatni. Meg vannak győződve arról, hogy amit tesznek, az a település számára fontos és hasznos, és azt másoknak is követniük kellene. Az ilyen közösségi szerepnek a pozicionálása egyúttal önlegitimációs tevékenység is, ugyanakkor ezzel a helyi társadalom körében az innovatív vállalkozó vezető szerepet épít.
- Szerkezeti jellegű beágyazódásra utal az a magatartás, hogy az innovatív szereplők az elutasító, távolságtartó viszonyulásokat az ismeretek hiányával magyarázzák, és átmeneti jelenségnek tekintik.
- A saját tevékenységük értékelésével kapcsolatos érvelést, indoklást helyi tényezőkhöz kapcsolják, magyarázó és igazoló érveket a helyi kontextusból keresnek.

b. Gyakorlati beágyazási minták

Az ilyen jellegű kezdeményezések, nagyon kevés esettől eltekintve, közvetlenül az innovatív szereplőkhöz kapcsolódnak, az ők erőforrásaira (tudás, idő stb.) alapozódnak. Ezek a tevékenységek az esetek többségében alkalmi jellegűek, nem intézményesülnek. A tapasztalat azt mutatja, hogy a helyi társadalom szemében – a pozitív megítélést illetően – nem az ilyen jellegű tevékenységek mennyisége a fontos, hanem maga a kezdeményezés, a hozzáállás ténye. Minden ilyen kezdeményezés a helyi közösséggel való érintkezési-értelmezési felületek számát gyarapítja, és ezek révén a közösségi tudásban egyre részletesebb „kép” termelődik az innovatív vállalkozóról és a tevékenységéről. Jellegzetes példák a gyakorlati jellegű kezdeményezésekre:

- Alkalmi vagy tartós foglalkoztatás biztosítása a helyiek számára
- Együttműködési formák kezdeményezése a termelésben
- Helyi rendezvények szervezése
- Tanácsadás termelési és egyéb témákban alkalmi formában vagy rendszeresen
- Ismeretterjesztés, tanítás szervezett formában
- Gépi eszközzel vagy más módon végzett szolgáltatás (pl. állatok gyógyítása)
- Településmarketingben való szerepvállalás, a saját brand-nek a település nevével való összekapcsolása, médiaszereplések alkalmával a település népszerűsítése

c. További opciók, narratívák

Az énről szóló narratívák fontos szerkezeti eleme az „értékelt végpont” (Gergen – Gergen 2001.81.), amely az adott viszonyra vonatkozóan kifejez valamilyen összegzést, és amelynek a környezettel való kapcsolat konkrét helyzeteiben magatartásszabályozó szerepe is van. Mivel a térségben eddig nem született olyan szakmai program, illetőleg nem alakult ki olyan tematizációs gyakorlat, amely az innovatív agrárszereplők társadalmi beágyazódásának értelmezésével foglalkozna vagy ehhez mintákat kínálna, ezért a szóban forgó szereplők mindegyike a maga helyén és a számára adott helyzetekben egyéni módon alkot interpretációkat. Ez összefügg azzal a ténnyel, hogy az innovatív csoport a térségben nincsen csoportként azonosítva. Az interpretációk fontosságát jelzi, hogy a „Vállalna-e személyesen szerepet abban, hogy a településen jobban teret nyerjen az agrárinnováció?” kérdésre a megkérdezettek határozott és gyakorlatias válaszokat fogalmaztak meg. Az opciók nagy része konkrét és gyakorlatias megoldásokra vonatkozik, tartalmi szempontból a tudásátadás, az ismeretterjesztés kap nagyobb szerepet. Ez egyrészt arra utal, hogy a térségi agrárinnovációs folyamatban jelentős szakmai tudáskészlet halmozódott fel, másfelől pedig arra, hogy az innovatív agrárszereplők hajlamosak ebben a folyamatban az ágensek szerepét játszani.

A beágyazódás elemzett mintázatai arra utalnak, hogy az innovatív agrárszereplők strukturális szinten részei a helyi közösségnek, funkcionálisan már sokkal kevésbé. Ez minden bizonnyal kapcsolatba hozható azzal, hogy ezek a szereplők részben a helyi társadalom részei, részben pedig kívül állnak a helyi társadalmon. Azt lehet mondani, hogy az innovatív agrárszereplők strukturálisan a helyi világ és a globális világ találkozási felületén működnek, bizonyos értelemben ők maguk a találkozási, érintkezési felület. Narratíváik szerint készek arra, hogy a lokális vagy esetleg ennél nagyobb léptékben is a globális-lokális világ találkozási folyamatának ágensei legyenek, de ennek a gyakorlati formái egyelőre szörványosak és alkalmi jellegűek.

Összegzés

A tanulmány arra tett kísérletet, hogy bemutassa a székelyföldi térségben jelentkező sokszereplős és komplex agrárinnovációs folyamat társadalmi környezetét, illetve a folyamat két összetevőjét: a folyamat szereplőinek szerkezetét, illetve az innovatív gazdálkodók egy csoportjának társadalmi beágyazódását. Az aktorok működésének elemzése és az innovatív kezdeményezők társadalmi beágyazódásának együttes elemzése azt jelzi, hogy fokozatos gazdagodó, erősödő térségi folyamatról van szó, amelyben a növekedés és a tartalmi gazdagodás egyelőre nem jár együtt a belső szerveződés erősödésével. Ha E. Rogers széles körben ismert innovációs modelljét vesszük alapul (Rogers 1962/2003), akkor azt mondhatjuk, hogy az innovációs folyamat kezdeti fázisban van, a térség szereplői a rogersi terminológia szerint részben újítók, részben korai adaptálók, az aktorok számának növekedése az újítók körének bővüléséhez kapcsolódik. Egyelőre nem látszik, hogy mikor alakul ki az úgynevezett” korai többség”, amely az agrárinnovációs folyamatot visszafordíthatatlanná tudja tenni. Jelenlegi formájában ez a folyamat csak fejlődési és fejlesztési esély a térség számára. Kutatási programunk eredményei azt jelzik, hogy ez az esély nem csupán a szűk értelemben vett agráriumra vonatkozik, mivel az innovatív vállalkozók működési módja a térségben domináns öfenntartó családi gazdálkodási modell egésze mellett/ellenében kínál más működési alternatívát. Ebben az értelemben mondhatjuk azt, hogy az agrárinnovációs folyamat – potenciálisan – térségi paradigmaváltást hordoz magában. A folyamat dinamikus és sokszereplős jellege, valamint az agrárinnovációnak a térség fejlesztésében adódó szerepe a témakör folyamatos kutatását igényli, ugyanakkor a folyamatot támogató fejlesztéspolitikai elgondolások kidolgozását teszi szükségessé.

Felhasznált irodalom

- ALMSTEDT, A. ET AL (2014): Beyond post-productivism: from rural policy discourse for rural diversity. *European Countryside* 4. 297 -306.
- BIRÓ A. Z. (2008): Székelyföldi helyzetkép – önálló regionális fejlődés. *Térség* 2008.1. 7-26.
- BIRÓ A. Z. (2018): Az agrárinnováció intézményes környezete In: Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. (szerk: Biró A. Z.– Magyar F.) Csíkszereda: Státus Kiadó, 13-39.
- BIRÓ A. Z. - MAGYAR F. Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (2013): Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BIRÓ A. Z. - MAGYAR F. (2014): “Mindig arra kell törekedni, hogy egy lépéssel előbbre legyünk...” Agrárinnovációs kezdeményezések a székelyföldi térségben. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BIRÓ A. Z. - MAGYAR F. (2015): Az innováció vonzásában. Biogazdálkodás a székelyföldi térségben. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BIRÓ A. Z. - MAGYAR F. (2016): Agrárinnováció – térségi esély. F fiatal gazdák a székelyföldi térségben. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BIRÓ A. Z. - MAGYAR F. (2017): A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben. Csíkszereda: Státus Kiadó.

- BIRÓ A. Z. – MAGYAR F. (2018): Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BIRÓ A. Z. – SÁROSI-BLÁGA Á. (2018): Beágyazódás vagy marginalizálódás? Szempontok a székelyföldi innovatív agrárvállalkozások vizsgálatához. In: Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. (szerk: Biró A. Z.– Magyar F.) Csíkszereda: Státus Kiadó, 56-96.
- DUDEK, M. (2016): Economic activity in agriculture in the perspective of embeddedness theory: the case of Poland. *Economics of Agriculture* 1.
- GERGEN, K.J. – GERGEN, M. M. (2001): A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In: *Narratívák 5. Narratív pszichológia.* (szerk. László J. – Thomka B.) Kijárat Kiadó, 77-120.
- GEZELIUS, S. S. (2014): Exchange and Social Structure in Norwegian Agricultural Communities: How Farmers Acquire Labor and Capital. *Sociologia Ruralis*, Vol 54. Number 2.
- GRANOVETTER, M. (1985): Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *The American Journal of Sociology*, Vol. 91, No. 3. 481-510.
- HERSLUND, L. (2012): The rural creative class: Counterurbanisations and entrepreneurship in the Danish countryside. *Sociologia Ruralis* 52. 235-255.
- KAM (2004): Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- KAM (2011): Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- LAKI L. – BIRÓ A. Z. (2001): A globalizáció peremén. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. *Európa Tanulmányok* 6.
- LOMBARDI, A. – MIGLIORE, G. – VERNEAU, F. – SCHIFANI, G. – CEMBALO, L. (2015): Are „good guys” more likely to participate in local agriculture? *Food Quality and Preference*, 45. 158–165.
- OECD (2006): *The new rural paradigm: Policies and governance.* Paris: OECD publications.
- POLANYI, K. (2001[1944]): *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time*, with a foreword from Joseph Stiglitz and introduction from Fred Block, Boston MA, Beacon Press.
- RAY, C. (1998): Culture, intellectual property and territorial rural development. *Sociologia Ruralis* 38. 3-20.
- ROGERS, E.M. (2003): *Diffusion of innovations*, Fitht Editon 2003, Free Press, New York
- SÁROSI-BLÁGA Á. (2018): Szakirodalmi szempontok a társadalmi beágyazódás elemzéséhez. In: *Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma.* (szerk: Biró A. Z.– Magyar F.) Csíkszereda: Státus Kiadó, 40-55.
- VAN DER PLOEG et al. (2000): Rural Development: from practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis*, 40/4. 391-408.
- VENTURA, F. et al. (2008): The rural web: A synthesis. In: *Unfolding Webs. The Dynamics of Regional Rural Development.* (eds. Van der Ploeg J.D.- Marsden T.J.). Van Gorcum. Assen.149-174.
- WOODS, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography* 31. 485 – 507.
- ZAHRA, S. (2007): Contextualizing theory building in entrepreneurship research. *Journal of Business Venturing*, 22 (3). 433–452.